

מול הייאוש

פרשת 'שמות' מתארת מצד אחד את שעבוד מצרים, ומצד שני, את הופעתו של משה, העתיד להושיע את עמו. שני תיאורים אלה מתמזגים ומגיעים לשיאם כאשר משה מתייצב בפני פרעה ואומר שלוש מלים שמאז מהדהדים בתולדות האנושות כסמל הדרישה לחרות: "שְׁלַח אֶת עַמִּי". בליל השעבוד יוצא משה אל עמו ומבשר להם את שחר השחרור. אלא שהשחר לא מבקיע, והמציאות הופכת חשוכה הרבה יותר. פרעה מקשה את ידו על העבדים העבריים וסבלם מוכפל. העבדים פונים אל משה ואהרון בטענות: "הִבְאַשְׁתָּם אֶת רִיחֵנוּ בְּעֵינֵי פְרָעָה וּבְעֵינֵי עַבְדּוֹ לְתֵת חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ". מתוארים בפסוקים אלה קשיי הדרך לגאולה והסבל הכרוך בה. או אז פונה משה אל הקב"ה בכאב מר: "לָמָּה הֲרַעְתָּה לָעָם הַזֶּה... וּמָאֵז בְּאֵתִי אֶל פְּרָעָה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הֲרַע לָעָם הַזֶּה וְהֹצֵל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמֶּךָ".

אילו סופרי בני זמננו היו כותבים את תולדותיו של משה היו מתארים אחרת את התפתחות הדברים. המאמינים מצד אחד, היו כותבים ביוגרפיה קדושה ללא ספקות, היסוסים ואכזבות בנפש גיבוריו. הממאנים היו כותבים כתיבה רביזיוניסטית החייבת להפוך רשעים לצדיקים וגיבורים לנבזים, ועל כל פנים אידיאליסטים לבעלי אינטרסים. לא כך המקרא. הוא ההולך בדרך שלישית. בצורה המבטאת, לדעתי, את אמינות כתיבתו, מתאר הכתוב את קשיי משה ואת ספקותיו. כך נעשה עם האבות וכך ימשיך המקרא לנהוג בתיאור גיבוריו בעתיד.

שלוש המלחמות

אוהב אני לתאר את היהדות כמשולש בעל שלושה קדקודים: אמונה, מצווה, תקווה. אמונה היא ההסתכלות על העולם תוך חיפוש טביעת האצבעות של הנעלם הנמצא מעבר לקוסמוס, של הא-לוהים. המצווה היא הקביעה שיש הבדל בין טוב לרע, ואנו מחויבים לטוב. התקווה היא הרגש, החלום – שלמרות הכל – העולם יזכה לתיקון, "וּמַחֲהָ ה' א-להים דְּמָעָה מֵעַל כָּל פְּנִים" (ישעיהו כח, ח). משולש האידיאלים האלה מצוי בהיסטוריה של האנושות ובכל ביוגרפיה אישית, במאבק מתמיד נגד המשולש הנגדי המאחד את מה שאני בוחר לקרוא, שלוש המסכות של השטן: ספק, פיתוי, ייאוש. אלו הם שלושת המאבקים הגדולים של חיינו: פיתוי כנגד מצווה, ספק כנגד אמונה וייאוש כנגד תקווה.

במבט ראשון שלושת המאבקים האלה מופיעים עם הגיל, וקובעים את ההתפתחות הביוגרפית של האדם. הם אורבים לאדם, כדי ליצור, האחד אחר השני, משבר בעקבות משבר. אכן, הם לכאורה מבטאים את הביוגרפיה האנושית. כבר הצביעו חז"ל על כך ששלושת הספרים הקלאסיים ש'כתובים': שיר השירים, משלי וקהלת, מצביעים על מעין סולם בסדר הזמנים. גם כאן, כבשיר שירים כשהוא צעיר, הוא אומר שירה אך חייב להלחם נגד הפיתוי. כשהוא מתבגר ואומר דברי חכמה, כבספר משלי, הוא נאבק בספק. כשהוא מזדקן, הוא מרגיש את ה'הבל הבלים' שבחיים וחייב להילחם נגד הייאוש. אולם תהליך זה אינו בלעדי. שלושת האתגרים לא מתחשבים בגיל האדם, וההוכחה הטרגית ביותר היא אותם צעירים המתייאשים מן החיים, והשטן מנצח אותם מבפנים. הם נכשלו במאבקה של התקווה נגד הייאוש, ובזה חטאו נגד אחד העקרונות שביהדות, המצווה לא להתייאש. וכך אמרו חז"ל (ברכות י ע"א): "אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים". המלחמה נגד הפיתוי והספק היא קשה, לפעמים קשה מנשוא. ולמרות זאת, המלחמה נגד הייאוש היא הקשה ביותר בחיינו. והיא מלווה אותנו בחיינו הפרטיים ובחיינו הציבוריים.

אמרו חז"ל (שבת ל ע"ב) "שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש... אלא מתוך דבר שמחה של מצווה". בפירושו 'עין איה' הצביע הראי"ה קוק, שלפנינו מצב בו אנו מתמודדים עם שתי סכנות הפוכות. מצד אחד עצבות ועצלות מהצד השני – שחוק וקלות ראש. וכנגד שניהם עלינו להילחם.

הצמד השני, שחוק וקלות ראש מתאר את חוסר האחריות בו פועלים פעמים רבות בני האדם, עד כדי מחדלים ופשעים. אותנו מעניין עתה הצמד הראשון: העצבות אליה מתלווה העצלות. לדעתי זהו תיאור נפלא של הדפרסיה, הדיכאון. בגבולו האחרון הופך מצב זה למחלת נפש. כאן מדובר במושג רחב יותר בעמדה קיומית, ביחס קיומי אל המציאות. החסידות עשתה מהמאבק כנגד העצלות והעצבות את אחד ממוקדיה. העיקרון עליו מושתת מאבק זה נוסח בחריפות על ידי רבי נחמן מברסלב (לקוטי עצות - ערך שמחה כג): "צריך ליזהר מאוד מעצבות ועצלות כי עיקר נשיכת הנחש היא עצבות ועצלות, רחמנא ליצלן". ייאוש זה הוא מורשת הנחש, שלא הסתפק בפיתוי, אלא הוסיף עליו את הייאוש השטני. אנו חייבים להילחם נגד הייאוש, אף אם נצטרך להחליש במידת מה את רגש האשמה, שלפעמים מביא לידי דיכאון. מצווה גדולה להיות בשמחה, בשמחה טהורה, לא בצינית או בסדיסטית. על כך כתב הראי"ה קוק (אורות הקודש, ח"ג רמג), ש"כל המדות אפשר להעלותן, מפני שיש להן שורש בקדושה, חוץ מהעצבות שאין לה שורש כלל, כי "עז וחדוה במקומו". השמחה היא אחד מתואריו של הקב"ה

בזכות האבות

עתה נוכל לחזור לקובלנתו של משה. היא מבטאת את ספקותיו ואת ייאושו, פרי התמודדות המאמין עם המציאות, והתמודדות האדם עם ייעודו ושליחותו: "לֵמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי!!". מה עונה הקב"ה למשה? התשובה כתובה בפסוק האחרון של הפרשה: "עֲתָה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה". המלך שהקשה את ידו בעצמו "וַיִּשְׁלַחם וּבָגַד חֲזָקָה יִגְרָשׁם מֵאֶרְצוֹ", ההבטחה תתקיים והעם ישתחרר. בפרשה הבאה 'וארא', נעבור לעניין חדש הקשור בשמותיו של הקב"ה: "וַיִּדְבֹּר אֶ-לֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה', וְאָרָא אֶל אֲבֹרָהם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֶ-ל שֵׁ-דִי..." אלא שחז"ל קראו אחרת את הטקסט. הם חיברו את סיומה של פרשת שמות עם ראשיתה של פרשת 'וארא' והזכרת האבות שם, לפרשתנו. קריאה מעין זאת מצויה בתלמוד (סנהדרין קיא ע"א) וסוכמה על ידי רש"י (שמות ו, א): "עֲתָה תִּרְאֶה! – הרהרת על מידותי. לא כאברהם שאמרתי לו (בראשית כא, יב) "כִּי בְּיִצְחָק יִקְרָא לְךָ זָרַע", ואח"כ אמרתי לו (בראשית כב, ב): "וְהַעֲלֶהוּ... לְעֹלָה", ולא הרהר אחר מידותי..." רש"י קטע את הטקסט התלמודי. המקור מדגיש שעל ספקות דומות היו חייבם להתגבר, גם יצחק ויעקב.

לפנינו פירוש היסטורי או אולי, לקח עצום עבורנו? הדור המשתחרר עומד בפני בעיות קשות, שואל, מקשה ואף מתיאש. לפי פירושם של חז"ל, הקב"ה מבקש מדור זה להסתכל על הדורות הראשונים הרחוקים מגאולה והצלה וללמוד מהם תקווה. היו אלה דורות של הסתרת פנים, ואף על פי כן, דורות של אומץ ותקווה. משתאים אנו עומדים בפני גבורתם. הם עמדו בפני קתדרלות מרשימות ובפני אימפריות מאיימות, אך לא נכנעו ולא עזבו את יהדותם. ואנו, בדורות השחרור, האם לא נוכל להתגבר על הבעיות המטרידות אותנו? האם לא נוכל למגר את קלות הדעת של הפשעים והמחדלים, אך גם להילחם נגד הייאוש והדיכאון הכרוך בו?

זהו סודו של השם 'יצחק': "הלבן מאה שנה יולד... אחרי בלותי היתה לי עדנה... צחוק עשה לי א-להים, כל השמע יצחק לי". ניסיונות רבים מצפים לנו בביוגרפיה של האבות ובהיסטוריה של הבנים. אברהם יעבור את ניסיון הניתוק מעולמו, יצחק – את ניסיון העקידה, יעקב – את ניסיון הגלות. אולם, בצחוק שבלידתו של יצחק, מבוטאת הדרישה לתקווה בלתי מתקבלת על הדעת, לתקווה שלכאורה אינה יכולה להתממש, לירושלים שתקום לתחייה אחרי אושוויץ. "אֲזַי וְיִמְלֵא שְׂחֹק פִּינוּ", כי מה שנראה אבסורד יהיה למציאות.